

Woźniak, Kamila

I tylko szok, i wstręt, i pustka : o mrocznym obliczu literatury czeskiej

Slavica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 1, pp. 185-188

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2022-1-18>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145077>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I tylko szok, i wstręt, i pustka. O mrocznym obliczu literatury czeskiej

Kamila Woźniak (Wrocław)

Joanna Goszczyńska: *Mroczne oblicze czeskiej literatury. Karuzela modernizmu*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2021. 148 s. ISBN 978-83-8017-392-7.

Ernst Cassirer w jednym z esejów stwierdził, że „człowiek [...] jest tym stworzeniem, które ustawicznie poszukuje samego siebie – stworzeniem, które w każdej chwili życia musi badać i szczegółowo roztrząsać warunki swego istnienia”¹. Takiego typu bohaterów poszukujących, bohaterów próbujących walczyć z „ontologiczną niedoskonałością”² dotyczy najnowsza monografia polskiej slawistki Joanny Goszczyńskiej, będąca owocem wieloletnich badań i refleksji Autorki.

Monografia zatytułowana *Mroczne oblicza czeskiej literatury. Karuzela modernizmu* wydana została w 2021 roku nakładem Domu Wydawniczego Elipsa. Publikacja składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów analitycznych oraz indeksu osobowego. Badaczka już na samym początku jasno i precyzyjnie określa cel przyświecający powstaniu książki. Chodzi o zerwanie ze stereotypowym, dominującym w Polsce, myśleniem o literaturze czeskiej jako tej, która charakteryzuje się specyficznym humorem i opisuje nieskomplikowaną codzienność „małego czeskiego człowieka” (s. 7). Autorka wychodzi poza nurt mainstreamowy i przywołuje mniej popularne teksty literackie, które cechuje tytułowa mroczność. Opisywanymi twórcami są Josef Čapek, Ladislav Klíma, Jakub Deml, Richard Weiner i Vladislav Vančura.

W niniejszej monografii pojęcie modernizmu rozumiane jako „rozległa formacja literacka, artystyczna i kulturowa, która z jednej strony zapo-

czątkowuje projekt nowoczesności, z drugiej wyznacza umowne granice postmodernizmu” (s. 8). Joanna Goszczyńska podkreśla, że warto zwrócić uwagę na inne kategorie analityczne doprecyzujące tak zróżnicowane zjawisko. Mogą nimi być brzydota, szok i wstręt. Wyrażają one ten aspekt czeskiej międzywojennej prozy modernistycznej, który krąży wokół „mrocznych otchłani ludzkiej psychiki” (s. 8). Na tego rodzaju paradygmat modernizmu zwraca też uwagę przywoływany w publikacji Richard Sheppard. Autor *Problematyki modernizmu europejskiego* rozważa podłoże ideowe modernizmu w trzech jego aspektach: jako zmianę w pojmowaniu tego, co konstytuuje rzeczywistość, jako zmianę w rozumieniu tego, co konstytuuje naturę ludzką i jako zmianę w odczuwaniu relacji między człowiekiem a rzeczywistością³. Joanna Goszczyńska potwierdza to, wybierając jako cel swoich analiz twórczość tych pisarzy, którzy postrzegają rzeczywistość przez pryzmat wspomnianych aspektów. Joanna Goszczyńska w swoich szkicach, jak je sama określa, pragnie przedstawić całe *spectrum* mrocznych modernistycznych przestrzeni czeskiej literatury międzywojnia.

W rozdziale pierwszym (*Ekspresjonistyczne inspiracje w twórczości Josefa Čapka*) przywołana zostaje twórczość literacka mało znanego w Polsce Josefa Čapka. Joanna Goszczyńska poświęca część rozdziału ekspresjonistycznym inspiracjom Čapka, zwracając uwagę na spory toczące się na początku XX wieku wokół tego właśnie

1 CASSIRER, Ernst: *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*. Przeł. Anna Staniszevska. Warszawa: Czytelnik, 1971, s. 35.

2 MURAWSKI, Krzysztof: *Jazń i sumienie*. Wrocław: Ossolineum, 1987, s. 26.

3 GLOGER, Maciej: *Pozytywizm: między nowoczesnością a modernizmem*. Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 98, 2007, nr 1, s. 15.

nurtu w jego twórczości. Badaczka formułuje opinię, iż „[...] *spór o ten nurt dzisiaj wydaje się już raczej jałowy, ponieważ przesłaniają go inaczej profilowane zainteresowania badaczy, wymuszone innym niż dotychczas rozumieniem modernizmu na naszych [...] obszarach kulturowych [...]*” (s. 11), czemu z pewnością nie można zaprzeczyć. Goszczyńska zwraca uwagę na fakt, że wśród czeskich badaczy Čapka brakowało zgodności co do tego, czy można uznać go za przedstawiciela czeskiego literackiego ekspresjonizmu. Konkluduje dalej, że „[...] *kubistyczna poetyka [...] towarzyszy ekspresjonistycznej motywacji światopoglądowej twórcy, która stopniowo zdaje się dominować w jego postrzeganiu świata [...]*” (s. 15). Wyraźnie widać to m.in. w eksponowanej przez Josefa Čapka somatopoetyce. Ciało, obrazowane w jego tekstach, często jest zdeformowane, wzbudza lęk i obrzydzenie, wpisując się tym samym w „*modernistyczny kryzys opisu świata*”⁴. Joanna Goszczyńska jako przykład tego rodzaju tendencji przywołuje opowiadanie Čapka *Syn zła*, w którym skrajnie negatywny i pesymistyczny obraz akcentuje ontologiczny dualizm. Według Autorki ujawnia się on w oscylowaniu między „*stanem zaniku a potrzebą ratunku*” (s. 20). W *Synu zła* brzydota ciała odzwierciedla „brzydotę duszy”, jej degenerację i zepsucie.

Zadziwiająco spójne z tym obrazem są wyobrażenia i opisy cielesności zawarte w tekstach jednego z największych *enfant terrible* literatury czeskiej XX wieku – Ladislava Klímy. Goszczyńska, szukając klucza interpretacyjnego, podejmuje trop wiodący ku powieści gotyckiej. Swoje rozważania (zawarte w rozdziale „*Nic tylko wstręt – Ladislava Klímy koneksje z gotyctwem*”) rozpoczyna od omówienia cech powieści gotyckiej oraz wskazania źródeł jej powstania. Słusznym wnioskiem jest stwierdzenie, że najwyraźniejszy ślad poetyki gotyctwa w literaturze czeskiej odnaleźć można właśnie w twórczości Klímy. Goszczyńska zasadnie wskazuje, że „*najczęściej twórczość czeskiego pisarza odbierana jest poprzez jej aspekt filozoficzny*” (s. 37), sama jednak po-

stanawia odejść od tych utartych schematów, podążając ścieżką wyznaczoną przez konwencję gotycką. Szuka jej w powieści *Utrpení knížete Sternenhocha*. Ciekawym narzędziem interpretacyjnym, którym posługuje się Badaczka, jest kategoria wstrętu opisana przez Julię Kristevę. Jest to celny trop. Autorka konkluduje, że „*kategoria wstrętu [...] staje się dla Klímy podstawową kategorią estetyczną*” (s. 45) łączącą ją z wyznacznikami powieści gotyckiej.

Kolejny opisany w monografii outsider czeskiej literatury w swoich tekstach nie epatuje brzydotą, nie wzbudza wstrętu surrealistyczno-ekspresjonistycznymi opisami, natomiast, podobnie jak Klíma, staje w kontrze wobec ustalonych wartości ówczesnego społeczeństwa. Jakub Deml (jemu poświęcony jest rozdział *Tropami Demlowskich fantazmatów (Hrad smrti)*) był w swoim czasie twórcą kontrowersyjnym, człowiekiem o konfliktowej osobowości wzbudzającym w swym otoczeniu „*nienawistną pogardę*”⁵. Z Klímą łączy go fascynacja śmiercią i przemijaniem, co zapewne wynika z osobistych doświadczeń obydwu twórców. Śmierć, jako podstawowe doświadczenie ludzkiej egzystencji, stała się jednym z impulsów do napisania *Zamku śmierci* i z całą pewnością wpłynęła na zawarte w niej rozważania o istnieniu i umieraniu. Pod tym względem Joanna Goszczyńska uznaje *Hrad smrti* za „*najpełniejszy wyraz ówczesnego stanu ducha pisarza i zarazem za najoryginalniejsze osiągnięcie artystyczne tego etapu jego twórczości*” (s. 51). Autorka analizy koncentruje się na kilku wyróżnionych figurach wyobraźni będących podstawą interpretacji tego tekstu. Pierwszą z figur jest postać siostry, która osadza fabułę w kontekście biograficznym. Symbolizuje cierpienie, wykluczenie, samotność. Modernistyczny obraz martwego świata w stanie rozkładu symbolicznie ujmuje figura miasta, a motyw księgi odzwierciedla, według Autorki, osobowość pełną sprzeczności. Ostatnia wyznaczona figura to labirynt. Goszczyńska stwierdza, że istota tekstu Demla sprowadza się do próby oswojenia lęków tana-

4 PAPOUŠEK, Vladimír: *Modernismus – krize popisů světa*. In: PAPOUŠEK, Vladimír a kol.: *Pokoušení neviditelného. Myšlení moderny*. Praha: Akropolis, 2019, s. 12–55.

5 MOLDANOVÁ, Dobrava: *Česká literatura 1890–1948*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2009, s. 76.

tycznych i prowadzi do wyzwolenia się z obsesji śmierci (s. 71).

Rozważania egzystencjalne, choć o innym charakterze, odnaleźć można również w twórczości Richarda Weinera, któremu Joanna Goszczyńska poświęca dwa rozdziały pt. „*Gdzie jest moje miejsce?*” – wokół outsiderstwa Richarda Weinera oraz *Emocje w procesie destrukcji osobowości (Sobowtóry Richarda Weinera z Williamem Wilsonem Edgara Allana Poe’go w tle)*. W analizowanych tekstach główni bohaterowie poszukują własnej tożsamości, a świat, w który zostali wrzuceni, jest światem na opak. Często tożsamość podmiotu rzutowana jest na postać Innego/Sobowtóra. Te relacje z Innym Joanna Goszczyńska trafnie diagnozuje jako skomplikowane, oscylujące na granicy fascynacji i obrzydzenia. Sławistka, analizując tekst *Sobowtórow (Dwojnicy)*, opisuje grę emocji, która przechodzi w „refleksję nad dualizmem ludzkiej natury” (s. 94). Opowiadanie to jest „relacją z doświadczenia rzeczywistości” (s. 94), należy dodać, że jest to również opowieść o integracji archetypowego cienia, czyli o rozpoznaniu i integracji ciemnej strony osobowości głównego bohatera. Joanna Goszczyńska słusznie podkreśla, że Weiner pisze więc o akceptacji tego, co wyparte. Pisarz w swoim tekście obrazuje proces integracji, wykorzystując liczne opisy wrażeń zmysłowych. Zauważalna dynamika w zmianie emocji i ich deskrypcji buduje strukturę opowiadania i ostatecznie „definiuje sytuację egzystencjalną bohatera” (s. 101). Ten etap procesu analitycznego, opisany przez Weinera, odgrywający się „w sytuacji granicznej, w jakiej umieszczeni są bohaterowie przygotowujący się do wyruszenia na front, staje się pretekstem do sondy ich osobowości” – zauważa Goszczyńska (s. 91–92).

Problematyka wpływu wydarzeń wojennych na psychikę bohaterów zostaje rozwinięta w dwóch ostatnich rozdziałach (*Wojna jest piękna? Demitologizacja wojny w prozie okresu międzywojennego* oraz *Wielka Wojna według Vladislava Vančury*). Nie odnoszą się one *sensu stricto* do ciemnej strony osobowości bohaterów literackich, a raczej do mrocznego oblicza historii – I wojny światowej. Częstym chwytem literac-

kim jest opisywanie jej jako wydarzenia wzniosłego, rodzącego wielkich bohaterów i wielkich wygranych. W światowych tekstach literackich I wojna światowa jest nierzadko estetyzowana i gloryfikowana. Istnieje też inny nurt literacki ukazujący wojnę jako doświadczenie graniczne i traumatyzujące. W literaturze czeskiej nurt ten reprezentują m.in. Richard Weiner i Vladislav Vančura. Goszczyńska zauważa, że „*wojna u Weinera to wojna pokazana na ogół przez pryzmat jednostki, z narracją skoncentrowaną na przeżyciu wojennym, na utracie tożsamości. To jakby wojna osobista, która daje o sobie znać w sposób pośredni, ukrywając się czasami w metaforycznych obrazach*” (s. 123). Natomiast u Vančury wojna „*człowieka depersonalizuje, pozbawia ludzkiej godności, czyni elementem bezrozumnego thumu*” (s. 123). Podobne wyobrażenia można odnaleźć w tekstach m.in. Čestmíra Jeřábka *Svět hoří* czy w powieści Jana Václava Rosůlka *Hnojiště*, o których wspomina Autorka.

Najnowsza monografia Joanny Goszczyńskiej jest interesującą pozycją na polskim rynku wydawniczym. Przystępny język, którym została napisana, bez przesadnego naukowego hermetyzmu, sztucznie mnożonych pojęć czy teorii, sprawia, że książka ułatwia czytelnikowi lekturę i zachęca go do dalszych, samodzielnych eksploracji literackich. Niemniej jednak szeroki i interesujący przegląd źródeł naukowych, zawarty w przypisach każdego rozdziału, niewątpliwie umiejscawia niniejszą monografię wśród publikacji o charakterze naukowym. Bogata bibliografia przedmiotowa pozwala zapoznać się z czeskimi i polskimi wynikami badań nad tematyką szeroko pojętego modernizmu. Odwołania do różnych opinii naukowych i metod analitycznych znacznie poszerzają perspektywę badawczą. Uwagę zwraca w tym kontekście struktura każdego z rozdziałów. Autorka, zanim przejdzie do analizy wybranych utworów, kreśli najpierw szerokie spektrum kulturowe i literackie zagadnienia, osadzając je w perspektywie literatury powszechnej. Jest to niewątpliwym atutem monografii świadczącym o szerokich zainteresowaniach badawczych Joanny Goszczyńskiej. Kolejną zaletą publikacji jest ciekawie

dobrana, zgodnie z kryterium tytułowej „mroczności“, literatura podmiotowa, która doskonale obrazuje stawiane przez Badaczkę tezy. Widać,

że Autorce monografii bliskie są interdyscyplinarne zagadnienia o proveniencji filozoficznej i psychologicznej.

---

dr Kamila Woźniak

Zakład Bohemistyki

Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski

ul. Poczтовая 9, 53-313 Wrocław, Polska

kamila.wozniak@uwr.edu.pl

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as image or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.
